

Rådhuset i Umeå
från flygplan
på 1920-talet.
Gammalt vykort.

UMEÅ 400 ÅR

Umeås rådhus, stadshus, fem kommunalhus och ett par fullmäktigesalar

Rolf Hugosson

Umeås politiska styre har av tradition varit knutet till vissa centrala byggnader, kallade rådhus och stadshus. De hade lite yngre och mindre motsvarigheter i de landskommuner som förr omgav staden, men som nu utgör en del av Umeå kommun. En vandring bland dessa hus ger också en inblick i stadens politiska historia.

Gamla rådhuset (1814–1888). Fotoarkivet, Västerbottens museum.

Vart går man om man vill ställa sig mitt i Umeå? Rådhusetorget, skulle nog många spontant svara. Ett stenkast från älven, invid Rådhusplanen, som leder nyanlända resenärer från järnvägsstationen till torget, eller tvärtom. Den gamla tegelbyggnaden vid torget har förvandlats till restaurang och nöjeslokal, men har nogsamt restaurerats och kallas alltjämt för rådhuset. Några rum används ännu för borgerliga vigslar.

Vad hade ett rådhus för funktion, förr i tiden? Vår tids centrum för den kommunala förvaltningen heter sedan ett halvt sekel tillbaka Stadshuset, och det ligger ju Väst på stan. Om vi däremot sökte oss tillbaka till låt säga 1921, det stora demokratiåret i Sverige, då även kvinnor röstade i riksdagsvalet första gången, så var Rådhuset inte bara ett symboliskt utan också faktiskt maktcentrum. Låt oss undersöka detta ordentligt. Vad var ett rådhus? Vilka andra byggnader hör samman med den lokala demokratin i Umeå, med omnejd? Ett rådhus är i första hand en kommunal förvaltningsbyggnad, men äldre Umeåbor vet kanske att Tingsrätten låg i Rådhuset, faktiskt ända fram till 1994. Före 1970 hette det rådhusrätt, åtminstone i alla rikets städer. Exempelvis i Stockholm finns en stor Rådhusbyggnad på Kungsholmen, där tingsrätten återigen huserar. På landet fanns istället häradsrätter. När staden hade sin rådhusrätt, då fanns på Brogatan Umeå domsagas häradsrätt, med den omgivande landsbygden som verksamhetsområde.

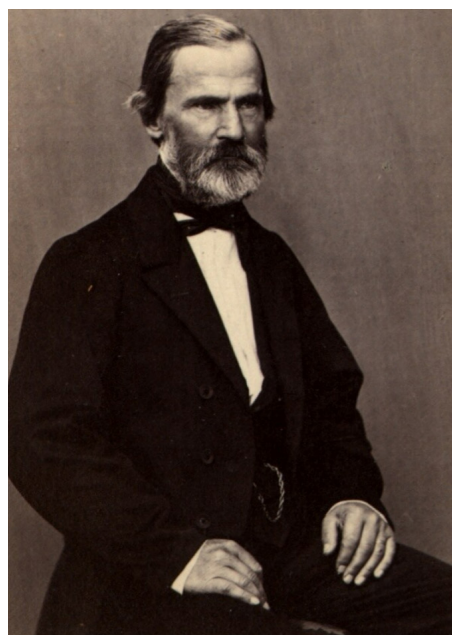
Även Umeås stadsförvaltning hade en del av sina lokaler i Rådhuset. Där fanns bland annat den viktiga "drättselkammaren", som kommunstyrelsen i staden kallades före 1970 (drättsel är ett gammalt ord för skatt och finans). Stadsfullmäktige sammanträdde bara någon gång i månaden och kunde då nöja sig med att låna rättssalen. I rådhuset fanns vid sekelskiftet 1900 även post, telegraf och polisstation. Ett par år efter invigningen den 24 oktober 1892 försökte man också

använda rättssalen som festsal, men den verksamheten flyttades strax ner till Stora hotellet, som hade ett rejält kök.

Att rådhuset nybyggdes 1892 berodde förstås på att det gamla huset brann ned i stadsbranden, anno 1888. En lång rad föregångare hade då legat ungefär på samma plats, på eller vid torget. Rådhusetorget var dock före branden mindre och låg närmare älven.

Vid slutet av 1700-talet beskrevs ett rådhus byggt i början av seklet: "Rådhuset wid mindre torget beläget af två våningar, brädslogit och spåntäckt, har ett litet torn med klocka och slagur, är i sednare år repareradt." (Hülphers 1797 citat i Eriksson 1975, s.38). Ett nytt större hus uppfördes 1814, återigen i trä. Där fanns stadskällare (alltså en restaurang, stadens svar på landsbygdens gästgiverier) tillika källarmästarens lägenhet, på ett rum och kök; en auktionskammare, ett uppborrdskontor, rum för "seqvestrerade varor", ett häkte, en stor festsal med musikläktare, tre rum kallade "för förfriskningar", "conversationsrum" och "förmak", magistratens sessionssal samt – här kommer det påfallande undanskymda demokratiska inslaget – ett samlingsrum för "stadens äldste".

Ty före 1863 var det magistraten som förvaltade staden. Magistraten var rådhusrättens jurister, rådmännen. De var avlönade av staden, men ordföranden var utnämnd av kungen och titulerades borgmästare: en oavsättlig domare. Han fann sig bara ibland tvingad att styra i samråd med "de äldste". Detta var i sin tur eliten av det egentliga borgerskapet, den lilla grupp handelsmän, hantverkare, skeppare och fiskare som hade sitt yrke i staden och ägde så gott som alla privata fastigheter.

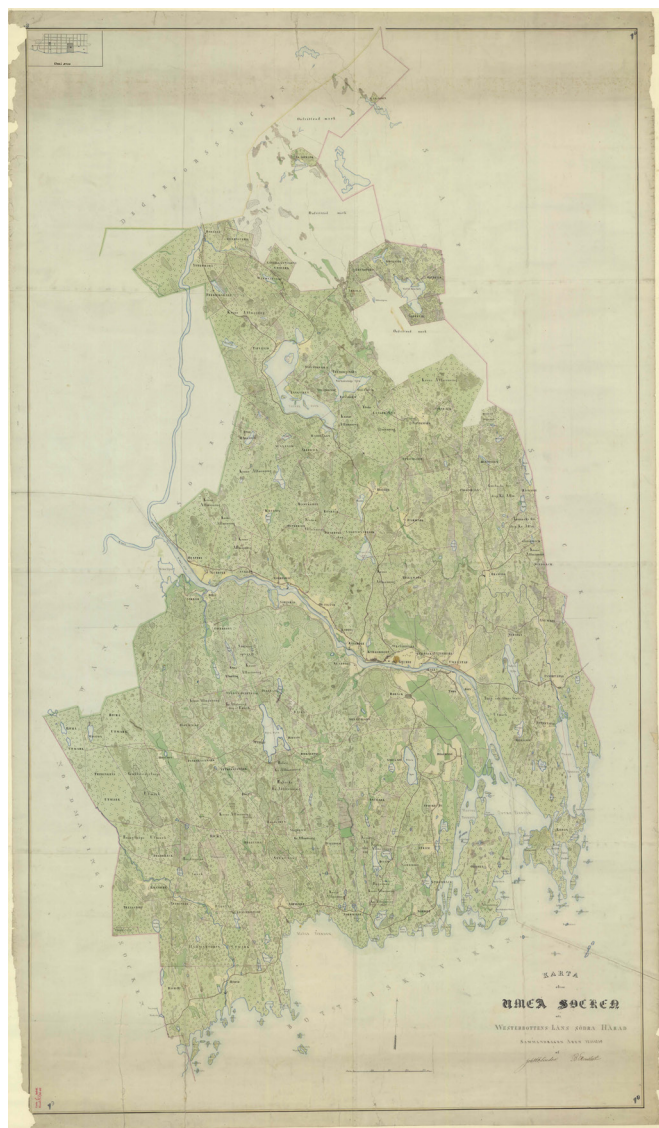

Johan Gustaf Rothoff, 1812–1891, borgmästare i Umeå sedan 1844. Foto (1860–70-tal) i landshövding Gustaf Lorentz Munthes arkiv, Umeå universitetsbibliotek.

Inte minst på grund av ständsriksdagen så var Sverige även formellt indelat i klasser, där de främsta var adel och prästerskap. De två högre ständer bestod vid mitten av 1700-talet inte av fler än 25 000 personer, unga och gamla – på en befolkning om en och en halv miljon. Borgare var alla som hade ett finare yrke i staden. Bönder var de som ägde eller arrenderade ett jordbrukshemman. Sedan fanns också en väldig mängd soldater, bruksarbetare, tjänstefolk, drängar och pigor. Denna ”meniga allmoge” omfattade länge hälften av rikets befolkning.

På 1800-talet överskreds dock allt oftare gränserna mellan ständer och klasser. Sent omsider beslöt även rikets styresmän, att Sveriges riksdag inte skulle vara indelad i fyra ständer. Från och med 1867 fick riksdagen istället två kammare, ungefär som det engelska över- och underhuset.

En anslutande politisk reform hade då redan nått städerna och landsbygden. År 1862 kom nämligen de

Karta över Umeå socken vid mitten av 1800-talet – Sävar avskildes 1823. Lantmäteriet.

Umeå från flygplan cirka 1930. I fonden Norrlands Dragonregemente. Gammalt vykort.

nya kommunallagarna, som innebar att de kyrkliga socknarna fick en ”borgerlig” motsvarighet som skulle kallas kommuner. Dessförinnan hade alla viktiga beslut på landet beslutats på sockenstämman. Alla som betalade skatt fick delta, men prästen var ordförande och förde protokoll.

De nya landskommunerna fick oftast en kommunalstämma, med ungefär samma slags direkt demokrati, alltså bara för de som betalade skatt. Kommunalstämmans ordförande var inte längre prästen, som hänvisades till sockenstämman. Ett fåtal kommuner införde kommunfullmäktige, med valda representanter. I kommuner med fler än 1 500 invånare blev detta 1919 obligatoriskt. Från och med 1954 ersattes stämman av fullmäktige, i alla kommuner, oavsett storlek.

I alla städer valdes redan 1862 ett stadsfullmäktige. Återigen fick bara de som hade betalt skatt eller ägde fastighet rösta. Precis som på landet fick de högt taxerade fler röster, men i staden fick enskild person inte tillsätta mer än en tjugondel av fullmäktige. Städer skulle dessutom styras av en drätselkammare. Förenklat så liknade drätselkammaren regeringen, medan stadsfullmäktige liknade riksdagen.

Det var alltså detta styre som höll till Umeås rådhus, jämsides med magistraten. Borgmästareämbetet försvann 1953, fast magistratens ordförande länge behöll titeln borgmästare. Stadens högste styresman var från och med 1863 drätselkammarens ordförande. I den stora kommunreformen som inleddes 1971 blev kommunstyrelsen drätselkammarens moderna ersättare, med kommunalrådet som ordförande.

Under 1900-talet fick efterhand allt fler anställning vid stadens kontor, styrelser och nämnder. De rymdes inte i Rådhuset, utan kontor hyrdes på olika håll i staden. Den långsiktiga lösningen bestod i en annan äldre byggnad Väst på stan. K4 flyttade 1966 till nya kaserner invid dåvarande infanteriregementet I20. Det gamla kavalleriregementet kunde därmed byggas om till

Umeå landsförsamlings kommunalhus 1954, i förgrunden Backens skola. Foto Västerbottens museum. Se även <https://www.umea.se/web/umea400/historienomumea/skojpa-hoj/6kommunalhusetbacken.4.2eff510c17faa58aa8b9d91f.html>

stadshus. Umeå växte betydligt när staden 1965 slogs samman med landskommunen, samtidigt som universitetets alla lärare och studenter anlände. Rådhuset överläts 1969 till rådhusrätten, strax omdöpt till tingsrätten.

Landskommunen innefattade inte bara Teg och Backen, utan även alla byar och landsbygden kring den egentliga staden. I landskommunen fanns två kommunalhus. Det första är numer rivet, men låg på Backen, nära skolan. Det kallades Umeå landsförsamlings kommunalhus.

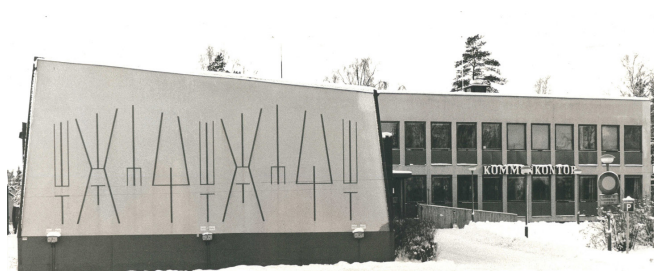
Det andra förlades 1925 till Bryggargatan på Teg, som detta år blev municipalsamhälle, en stadsliknande del av landskommunen. Togs gamla kommunalhus finns ännu kvar, fast dess funktion 1958 ersattes av en intilliggande tegelbyggnad.

Nybyggt kommunalhus på Teg, 1958. I mitten Umeå landskommuns kommunalkamrer Nils-Erik Årre, sedermera ordförande i Umeå kommunfullmäktige (1972–1973). Fotoarkivet, Västerbottens museum.

Kommunalhuset i Holmsund. Umeå stadsarkiv.

Kommunalhuset i Hörnefors, invigt 1957. Foto (1980) Umeå stadsarkiv.

Kommunalhuset i Sävar. Umeå stadsarkiv.

Från Umeå landskommun hade två mindre orter med mycket industri avskilts, i början av 1900-talet: Holmsund 1914 och Hörnefors 1918. De nya kommunerna uppförde efterhand egna kommunalhus. Holmsunds låg vid Industrigatan. Hörnefors lät 1957 bygga en påfallande modern byggnad på Kungsgatan.

Men 1974 gick även dessa landskommuner samman med Umeå, i den sista stora kommunreformen. De gamla kommunalhusen blev nu kommundelskontor. År 1974 införlivades även Sävar och Holmön med nya Umeå kommun. Kommunhuset i Sävar låg vid Kungsvägen och blev också det kommundelskontor.

Holmön hade länge varit en kapellförsamling i Sävar socken, men blev 1925 en egen landskommun. Öborna ansåg det bland annat som viktigt att slippa betala för

Prästen (komminister) Sigfrid Landin, här i rollen som skollärare på Holmön 1954. Foto Bertil Ekholtz, Västerbottens museum.

kyrkan i Sävar. När ön därför tilläts bli en egen socken föll det sig naturligt att man också blev en egen landskommun. Holmöns fyrahundra invånare hade dock inte råd med något kommunalhus. Istället användes en del av skolan till sammanträdeslokal, har Åke Sandström berättat. När det begav sig en kommunalsal, skulle man kunna säga.

Därmed har det blivit dags att söka sig tillbaka till vår tids politiska centrum i Umeå. Det ligger bara ett kvarter från Rådhusorget, runt hörnet från Vasaplan, med två stora fönster ut mot Rådhusplanaden. Här ligger fullmäktigesalen, där kommunfullmäktige sam-

Besökare välkomnas!

Trappen upp till fullmäktigesalen på Rådhusplanaden 6. Foto Rolf Hugoson, Västerbotten förr & nu.

Källor

Aronsson, Peter. *Lokalt folkstyre: Kulturarv som utmanar*. Svenska kommunförbundet, Stockholm 2001.

Eriksson, Karin. *Studier i Umeå stads byggnadshistoria 1621–1895*. Akademisk avhandling, Umeå universitet 1975.

Hugoson, Rolf. *Umeå stads historia 1950–2010*. Umeå kommun 2016.

Hundra år under kommunalförfattningarna 1862–1962. En minnesskrift utgiven av Svenska landskommunernas förbund, Svenska landstingsförbundet och Svenska stadsförbundet. Stockholm 1962.

Lars Nilsson och Håkan Forsell. *150 år av självstyrelse: Kommuner och landsting i förändring*. Sveriges kommuner och landsting, Stockholm 2013.

Wängmar, Erik. *Något vid sidan av välfärden: Holmön som den sista småkommunen i Sverige 1925–1973*. Stads- och kommunhistoriska institutet, Stockholm 2008.